

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 4

İstanbul — 1986

TUNUS'UN OSMANLI DEVLETİNDEN AYRILMASI

Doç. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU

Tunus'un Osmanlı Devleti'nden nasıl koptuğunu incelemeden önce, ülkenin, Osmanlı Devletiyle hangi şartlar altında bütünleştiğini kısaca gözden geçirmekte fayda vardır:

Tarihçilerin 'Türk Asrı' adını verdikleri 16. yüzyılda, Batı Türklüğünü Osmanlı Devleti temsil ediyordu. Tunus'ta bu yüzyılda, Hafsi Devleti vardı. Çok parlak bir geçmişi olan, başındaki sultana, 657/1258 yılında, Bağdad Moğolların eline düşünce, Hicaz halkı ve Mekke Emiri'nden bey'at gelen bu devlet, artık güçten düşmüştü. Öyle ki, 24. Hafsi Sultanı Abû Abdillâh Muhammed (899/1493-932/1526) devrinde, Tunus'un birçok yöreleri, Hafsi Devletinin elinden çıkmıştı¹.

Yavuz Sultan Selim Osmanlı tahtına geçince, denizcileri desteklemesiyle ünlü Şehzâde Korkud'a yakınlığıyla tanınan Oruç Reîs, Batıya yelken açmış, yel onu Cerbe adasına getirmişti. Oruç Reîs, ağırlıklarını bu adada bırakıp Akdeniz'e açıldı, Avrupa gemilerini vurdu, birçok ganimet ve esirle döndü, Tunus'a geldi, Hafsi Sultanı Muhammed'e hediyeler getirdi. Hediyelere memnun olan sultan, Oruç Reîs'e, Tunus limanlarında kalma izni verdi². Buna karşılık, Oruç Reîs, deniz savaşlarında elde edeceği ganimetin beşte birini Hafsi Sultanına verecekti³. Ganimet payının beşte bir ol-

- 1 Hasan Husnî Abdulvahhâb, Hulâsatu Târîhi Tûnis, s. 123, Tunus 1373.
- 2 Kitâbu Gazavâti Oruc va Hayriddîn, Nûruddîn Abdulkadir neşri, s. 12.
- 3 Ahmad b. Abi'd Diyâf, İthâfu Ahli'z-Zamân bi Ahbâri Mulûk-i Tûnis va Ahdi'l-Amân, II, 9, Tunus 1964.

ması, İslâm Beytulmâline verilen humsu'l-ganâ'mi hatıra getirmektedir ki, ilişkilerin, daha başlangıçta, bir islâmî birlik şuur ve töresi içinde geliştiğini gösterir.

Oruç Reis'in kardeşi Hızır Reis de Batıya doğru yelken açmış, Cerbe adasına gelmişti. Oruç Reis, bıraktığı ağırlıkları almak üzere Cerbe'ye döndüğü zaman, iki kardeş karşılaştılar. Kısa Tunus'ta geçirip 1513 baharında denize açılarak iki gemi zaptettiler, Tunus'a döndüler⁴. Hafsî Sultanı, payına düşen ganimetten dolayı çok memnun oldu⁵.

Muhammed, 932/1526 da vefât edince yerine oğlu Hasan geçti⁶. Hasan, işleri düzeltmek için uğraştı ama, çöküşü durduramadı. Bu sırada 16. yüzyıl Avrupasının en güçlü devleti, İspanya, Afrika'daki birçok yöreleri, müslümanların elinden almıştı. Oruç ve Hızır Hayreddin reisler, İspanyollarla savaştılar. İspanyollar, Kuzey Afrika'yı, Endülüs gibi tamamen hristiyan hâkimiyeti altına almağa kararlı idiler. Türk denizcileri ve Osmanlı Devleti'nden başka, bunu yapmalarını önleyebilecek bir güç yoktu.

Hayreddin Reis, Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle gittiği Anadolu'dan, daha önce zaptettiği Cezâyir'e dönerken, Binzerit limanına uğradı, hiçbir direnmeyle karşılaşmadan onu teslim aldı, sonra Tunus'a girdi, Hafsî Sultanı Hasan, karşı koyamayacağını anmış, Binzerit'ten çekilmişti. Hayreddin Reis, minberlerde Osmanlı Sultanı adına hutbe okuttu, onun adına sikke bastırıldı 936/1529⁷. Böylece Tunus, Osmanlı Devleti ile bütünleşmişti ama, bu dönem uzun sürmedi. Kanunî Sultan Süleyman'ın İran'la uğraşmasından faydalanmayı düşünen Almanya-İspanya İmparatoru Şarlken, 20.000 asker hazırlamıştı. Eski Tunus Sultanı Hasan Şarlken'i Tunus'a çağırıldı. Şarlken, donanmasıyla geldi, Halkulvadi'de demirledi. Hayreddin Reis 12.000 kişiyle karşı çıkıp Şarlken'le savaştı, ilk muharebede İspanyolları yendi. Şarlken, uzun savaşlardan sonra Tunus'u alabildi 941/1534⁸. Hasan, İspanyolların Tunus'u üç gün yağmalamasını kabul etmişti, yağmaladılar. Güney-

4 Kitâbu Gazavâti Oruc va Hayriddin, Nûruddin Abdulkadir neşri, s. 14.

5 İthâf, II, 10.

6 İthâf, II, 11.

7 Kâtib Çelebi, Tuhfatul Kibâr fi, Asfâril Bihâr, s. 45, İstanbul 1329.

8 İthâf, II, 13.

deki Kayravan şehrinde bir ayaklanmayı bastıramayan Hasan, yardım istemek üzere İspanya'ya gidince, Bona Emîri bulunan oğlu Ahmed, gizlice Tunus'a gelip ileri gelenlerle görüştü, bey'at alarak sultan oldu⁹. İspanyol donanması ile gelen Hasana karşı halk, Tunus'u 3 gün yağmalatmış olduğu için, ölesiye çarpıştı, Hasan yenildi, esir oldu¹⁰. İspanyollar, Tunus şehrinin ağzındaki Halkulvâdi'de yaptırdıkları kalâyeye kapandılar, donanmaları açıldı, gitti¹¹.

Hafsî Devleti, iyice güçten düşmüştü, Tunus'un Mehdiye liman şehrine saldıran Cenevizliler ve Napolililer, şehri yağmaladılar, surlarını yıktılar 957/1550, daha sonra, yakındaki Cerbe adasını aldılar. Turgut Reis, 6 ay sonra Cerbe adasını onlardan geri aldı, Trablusgarb'ın Osmanlı Donanması tarafından Malta Şövalyelerinden kurtarılmasına önayak oldu 958/1551¹².

Bir müddet sonra, Cezâyir Bâylərbeyi Kılıç Ali Paşa, Hafsî Sultanı Ahmed'den memnun olmayıp kaçan eski Hafsî Veziri Abut Tayyib al Hazzâr'ın da teşvik etmesiyle, Tunus şehrini aldı. Zaten o sırada, Hafsîlerin elinde, aşağı yukarı sadece Tunus şehri kalmıştı 977/1569¹³. Daha sonra, İspanyol donanması Ahmed'le geldi, İspanya Kralının Tunus'a ortak olma şartını Ahmed kabul etmedi, kendini sultanlıktan hal' etti. Kardeşi Muhammed bu teklifi kabul etti, 980/1572 de Tunus'a giren İspanyollar, her türlü zulüm ve edepsizliği irtikâb ettiler. Kuzey Afrika'daki, Ezher'den de eski Zeytûne Câmii'ne atlarını bağladılar, Zeytûne'deki Abdeliye kitaplığında bulunan değerli kitapları sokaklara atan Avrupalılar, bu kitapları atlara çığnettiler¹⁴.

İslâm Birliğini temsil eden Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki Trablusgarb ve Cezâyir eyâletleri arasındaki Tunus, çok güçlü ve tehlikeli bir haçlı üssü olmuştu. Malta-Sicilya-Tunus üçgeni, stratejik önemi hâizdi ve Cezâyir'i, Osmanlı Devleti'nden ayırıyordu. Bu üçgenin her ne pahasına olursa olsun, kırılması, Kuzey Afrika'da İslâm'ın geleceği bakımından hayâtî önem taşıyordu. Sultan İkinci Selim, güçlü bir donanma gönderdi, Sinan ve

9 İthâf, II, 14.

10 İthâf, II, 15.

11 İthâf, II, 15.

12 Kâtib Çelebi, Tuhfatu'l-Kibâr fi Asfâri'l-Bihâr, s. 60, İstanbul 1329.

13 İthâf, II, 17.

14 İthâf, II, 18.

Kılıç Ali paşalar, Tunus'u, kesin olarak fethettiler 981/1573¹⁵. Kuzey Afrika'dan sökülüp atılan İspanya, bilâhare Güney Amerika'yı lâtinleştirdi.

OSMANLI DÖNEMİNDE TUNUSTA İÇ DÜZEN

Sinan Paşa, fethinden sonra, İstanbul'a dönmeden önce, Tunus'ta, 4000 yeniçeri bıraktı¹⁶. Her 100 yeniçerinin başında bir bölükbaşı vardı. Bölükbaşılar Divan'da üye idiler. Tunus ülkesinin umumî hâkimi, Paşa rütbesindeki Beylerbeyi idi. Sinan Paşa, Tunus'ta ilk Beylerbeyi olarak Haydar Paşa'yı bırakmıştı¹⁷. Devlet merkezinden çok uzakta olduğu için, diğer Garb Ocakları gibi, iç işlerinde âdetâ tam bağımsız kılınan Tunus ülkesinde, mâlî işleri düzenlemek, yürütmek, vergi toplamakla görevli bir de Emîru'l-evtân (Yurtlar Beyi) bırakılmıştı. İlk Bey, Tunus fethinde emeği geçmiş bulunan Ramazan Bey'di. Şer'î işlerin yürütülmesi için bir de kazasker bırakılmıştı, ilk kazasker Hüseyin Efendi idi¹⁸.

Sinan Paşa, fethi yeni kesinleşmiş bu beldeye, Osmanlı Devleti'ne ödenmek üzere, **hiçbir vergi koymadı**. Vergi konmamasına sebep olarak, bir yandan, savaşlarla bitkin düşmüş ülkenin kendisini toparlaması ihtiyacı düşünülebilir, öte yandan da, gücünün doruğunda bulunan Osmanlı Devleti için, Tunus'tan gelecek bir verginin mâlî bakımdan pek önemli olmadığı açık bir gerçektir. Hutbe ve sikke gibi, ülkenin Osmanlı Devleti'ne bağlılığının alâmeti olan yıllık vergi konusu, ileride görüleceği gibi, zaman zaman gündeme gelecektir. Hemen belirtelim ki, Osmanlı Devleti, bu vergi meselesi üzerinde, maddî mablâğ olarak değil, Devlete bağlılığın bir sembolü olarak ve son zamanlarda durmuştur.

Sinan Paşa'nın kurduğu bu düzen 18 yıl devam etti. İstanbul'dan tâyin edilen Beylerbeyi, Tunus'taki paşa konağında oturup

15 Kutbuddîn Muhammad b. Ahmad al-Makkî, al Barku'l-Yamânî fi'l-Fathi'l-Usmânî, 227 b - 229 b, Tunus, Ahmediyye Kit. 4984.

16 İbn Abî Dînâr, Abû Abdillâh Muhammed b. Abî'l Kâsim ar Ru'aynî al Kayravânî, al Mûnis fi Ahbâri İfrikıyyati va Tûnis, s. 179, Tunus 1350.

17 Husayn Hôca, Başâriru Ahli'l-İymân bi Futûhâti Âli Usmân, Zayl, s. 3, Tunis 1326/1908.

18 Husayn Hôca, Başâir, Zayl, s. 3; İthâf, II, 27.

ülkeyi yönetirdi. Bu arada, yeniçeri subaylarının, bölükbaşılının, askere karşı zulmü çok arttı. Bir bölükbaşının at uşağı bile, yeniçeriye horlar olmuştı. Divan toplantı hâlinde iken, Zilhicce sonu 999/20 Ekim 1591 de, yeniçeriler ansızın baskın yaptılar, bölükbaşılarını öldürdüler¹⁹. Beylerbeyinin nüfûzu zaten çok zayıflamıştı. Ülkenin fiilî hâkimiyeti, böylece, şahî gücüne, kabadayılığına güvenen, yeniçerilikten gelme dayılara geçti. İlk defa gün ışığına çıkardığımız bu konuyu, ayrı bir makalede etraflıca incelediğimiz için, burada, olayı, sadece zikredip geçiyoruz²⁰. İlk Dayı, Rodoslu İbrâhim'di. Duruma tam hâkim olamayan İbrâhim Dayı, üç yıl sonra haccetmek üzere Hicaz'a gitti, bir daha Tunus'a dönmedi, Rodos'a gidip yerleşti²¹. İkinci Dayı, Musa Dayı'dır. O da duruma tam hâkim olamadı, o da Hicaz'a gitti. Yeniçeriler, arkasından adam göndürüp geri dönmemesini bildirdiler²².

Gerçek manâda, ilk fiilî hâkim, üçüncü dayı Osman Dayı'dır. Hafsiler çağındanberi gelenek olan ordu ile çıkıp vergi toplama işini ilk yapan dayı odur. Çok gözüpek ve aynı zamanda iyi kalpli bir kişi olan Osman Dayı 1019/1610 da vefat etti²³. Hemen belirtelim ki, Osman Dayının Tunus ülkesindeki hâkimiyeti, fiilî hâkimiyettir. Nazarî ve hukukî hâkim, Paşa rütbesindeki Beylerbeyidir. Osman Dayı'dan sonra fiilî hâkim olan, kendisine bey'at edilen Yusuf Dayı devrinde, Vatan Beyi Murad'a, İstanbul'a hediyeler göndererek pašalık istemesi üzerine, 1041/1631 de Tunus Paşalığı gelmişti²⁴. Böylece, yılda iki defa ordu ile çıkıp vergi toplayan Bey'in bu fiilî gücüne, bir de hukukî güç eklenmişti. Uzun süren Dayı-Bey mücadelesini ve hâkimiyetin sonunda nasıl Beylere geçtiğini ayrı bir makalede incelediğimiz için²⁵, burada, bu konu üzerinde durmayacağız.

Osmanlı Devleti'ne bağlı Tunus'ta, iki hânedân, Muradoğulları (1631-1702) ve Hüseyinoğulları (1705-1881) işbaşında bulun-

19 İbn Abî Dînâr, al Mûnis, s. 179; İthâf, II, 28.

20 Dr. Mehmet Maksudoğlu, Tunusta Dayıların Ortaya Çıkışı, AÜİF Dergisi, XIV, ss. 189-202, Ankara 1967.

21 İbn Abî Dînâr, al Mûnis, s. 180; Husayn Hôca, Başâir, Zayl, s. 4.

22 al Mûnis, s. 181; Başâir, Zayl, s. 4; İthâf, II, 28.

23 İbn Abî Dînâr, al Mûnis, s. 183, Tunus 1350.

24 al Mûnis, s. 187; İthâf, II, 34.

25 Dr. Mehmet Maksudoğlu, Tunusta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçiş, AÜİF Dergisi, c. XV, ss. 173-186, Ankara, 1968.

muştur. Tunus'ta hanedan geleneğinin kurulmuş olması, bu geleneğin müesseseleşmesi, ileride görüleceği gibi, Osmanlı Devleti'nin, bu ülkeyi Devlete daha sıkı bağlarla bağlama teşebbüslerinin akamete uğraması için bir nevi hukukî zemin teşkil etmiştir.

Tunus'un, iç işlerinde nasıl bağımsız olduğunu, bu iç bağımsızlığın, ülkenin, giderek Osmanlı Devletinden kopmasına nasıl müncer olduğunu, târihî gelişimi içinde görelim:

Muradoğulları hânedanından son Bey Murad'ın, amcası Ramazan Bey zamanında uğradığı muameleden, rûhî dengesi bozulmuş, çok kan dökücü olmuştu. Cezâyir Ocağı ile savaşmak istiyordu ama, yeter sayıda askeri yoktu. Yakınlarından, Türk sipâhi ağası İbrâhim Şerif'i, gönüllü asker toplamak üzere İstanbul'a göndermişti. İstanbul'da, o sırada Cezâyir Ocağı'nın gemileri de vardı. Cezâyirliler, Osmanlı Sultanı'na, Murad Bey'in kan dökücülüğünü söylediler. Sultan huzurunda, İbrâhim Şerif başkanlığındaki Tunus heyetiyle Cezâyir heyeti, görüşlerini anlattılar. Sultan, barış yapmalarını buyurdu²⁶.

Sultanın barış buyruğuna uymayan Murad Bey, ordu ile Cezâyir'e doğru yola çıktı. İbrâhim Şerif, yanında giderken, Murad Bey'i, ansızın, tüfekle vurdu. İbrâhim'in arkadaşları, atından düşen Murad Bey'in başını kestiler, 13 Muharrem 1114/10 Haziran 1702²⁷.

İBRAHİM ŞERİF 1702 - 1705

Ordu, İbrâhim Şerif'e 10 Haziran 1702 de bey'at etti. Murad Bey'in kâhyâsı Ali Turkî oğlu Hüseyin, hacca gitmek üzere Trablus'a geçmek istedi. Vislât dağına giden Hüseyin, orada, Murad Bey ordusundan kaçıp gelmiş olan Vezir, Kâtip Ebu'l Hasan Suhaylî'yi buldu. Siyâsetten çekilmeyi kararlaştırdıkları sırada, ikisine, İbrâhim Şerif'in: «Bu zâlimden, kendimi tehlikeye atarak müslümanları kurtardım, işleri ancak sizlerle yürütebilirim; yoksa bırakırım» meâlindeki mektubu geldi. Bunun üzerine, İbrâhim Şerif'in yanına gittiler, o, ikisini de eski işlerinin başına getirdi²⁸.

26 Muhammad as Sarrâc (Vezir), al-Hulalu's-Sundusiyya fil Ahbârit Tûnisiyya, c. II, 110 a, Ahmediye 4968.

27 al Hulal, II, 111 a; İthâf, II, 77.

28 İthâf, II, 78.

İbrahim Şerif, ülkeyi iyi yönetti. Dayı Kahveci'yi azledip onun yerine Kara Mustafa'yı Dayı yaptı, kâtibi Sarı Mehmed Hoca'yı da Kasaba Ağalığı'na getirdi, Safer 1114/Temmuz 1702.

İbrahim Şerif Bey, C. Âhira 1114/Ekim 1702 de Kara Mustafa'yı dayılıktan azletti. Başka birini de «Dayı» yapmadı, «Dayılık» görevini de kendi üstlenmiş, emirlerini 'İbrahim Şerif Dayı Bey' şeklinde gönderdi²⁹. İbrahim Şerif'e, 1115/1703 yılında Tunus Paşalığı da geldi, böylece, 'Paşa İbrahim Şerif Dayı Bey' oldu³⁰. Bu olay, Tunus mahallî tarihi bakımından, son derece önemlidir. Fii-lî hâkimiyetin iki kanadını, dayılığı ve beyliği, ayrıca, hukukî hâkimiyeti de kendinde toplayan İbrahim Şerif, kendi dışında gelişen olaylar yüzünden Trablus ve Cezâyirliyle savaşmak zorunda kalıp da esir düşmeseydi, iktidarda kalmağa uzunca bir müddet devam edebilseydi uzun yıllar sürmüş olan dayı-bey mücadelesi sona erecek, daha sonraki yıllarda aynı fâcia tekerrür etmeyecekti. Üç yetkinin tek şahısta birleşmesi, ülkeye tam bir istikrar getirecekti. Paşalığın Osmanlı Devleti tarafından verilmesi, ülkeyi, İstanbul'a daha sıkı bağlarla bağlama imkânı verecek, Tunus, hiç olmazsa, hukukî bakımdan 1881'de Fransa tarafından o kadar kolay koparılıp yutulamayacaktı.

Cezâyir Hâkimi Aşçı Mustafa Tunus'a yürüdü, yapılan savaşta İbrâhim Şerif esir düştü³¹. Tunus halkı, yenilgiyi ve İbrâhim Şerif'in esir düştüğünü öğrenince, başta bir bey yokken Cezâyirli-lerin saldırmamasından çok korktu. İleri gelenler Ali oğlu Hüseyin'e bey'at etmeyi uygun gördüler. Hüseyin, istekli olmadığı hâlde, ileri gelenlerin ısrarı ve: «Bu durumda bey'atı kabul etmen vâcib-tir» demeleri karşısında, râzı oldu, beyliğe getirildi³².

H Ü S E Y İ N O Ğ U L L A R I H A N E D A N I

1 — Ali Turkî oğlu HÜSEYİN BEY 1705 - 1740

Cezâyirli-leri Tunus'tan uzaklaştıran Hüseyin Bey, Tunus'un hâkimi oldu. Önceleri, oğlu olmadığı için ağabeyi Mehmed'in öğ-

29 al Hulal, II, 112 a; İthâf, II, 81.

30 al Hulal, II, 117 a; İthâf, II, 81.

31 al Hulal, II, 120 a; Başâir, Zayl, s. 16; İthâf, II, 83.

32 al Hulal, III, 2 b; İthâf, II, 84.

lu Ali'yi oğul edinmişti. Hüseyn Bey, Ali'yi iyi yetiştirmiş ve 17 yaşna gelince onu, vergi toplamağa çıkan ordunun başına geđirmiřti³³. İbrahim şerif'in yakınlarından Mustafa oğlu Muhammed, 1127/1715 yılında, Tunus Beyliği'ni elde etmeye teşebbüs etti. Muhammed, Mısır'a gitmiş, Hicaz'dan dönen Tunus ileri gelen'lerini kazanmağa çalıřmıřtı³⁴. Sonra, Osmanlı Donanması Kaptanı Câmım Hoca ile görüşen Muhammed, onunla birlikte, Tunus'a, Garulmilh'e gelmişti. Kaptan Paşa, Hüseyn Bey'e elçi gönderip, Muhammed adına Tunus Beyliğinden çekilmesini istedi.

Hüseyn Bey, ulemayı, Paşayı, Divan üyelerini toplayıp, durumu anlattı ve «Sizin ısrarınız olmasaydı, Bey olmazdım, aranızda görüşün» dedi. Toplantıya katılanlar, Kaptan Paşa'nın dileğine oy birliğiyle karşı çıktılar, açılıp gitmezse, topa tutmağa karar verdiler, bu kararlarını Kaptan Paşa'ya bildirdiler. Kaptan Paşa, donanmasıyla denize açılıp gitti³⁵. Bu olay da, önemlidir. Hüseyn Bey, kendi açısından son derece haklıdır. İstekli olmadığı beyliğe, ısrar edilerek getirilmişti, ülkeyi istikrara kavuşturmuştu. Sonra, beylikten çekilmesi isteniyordu. Olay, eşyanın tabiatına aykırıydı. İleri gelenler, öyle davranmakta haklıydılar, ülkenin iç şartlarını, çok uzaktaki merkez, iyi bilemezdi, işler sadece hukuki hâkimiyetle yürümüyordu. Baştağının şahsiyeti, ülkenin iç güvenliği ve istikrarı için çok önemliydi. Osmanlı Devleti de kendi açısından, şüphesiz haklıydı, hutbe ve sikkenin Osmanlı Sultanı adına olduğu, Osmanlı Devleti tarafından 16. yüzyılın en büyük Haçlı Devleti İspanya'dan kurtarılmış Tunus Ocağı'nın, iktidarı ele geğiren kişinin, emrivaki gibi paşalık istemesiyle değil, merkezin uygun göreçeği kişilerce yönetilmesini istiyordu. Bir devletin bundan tabii hakkı olamazdı. Bu olayda, kanaatimizce, Hüseyn Bey'e, Osmanlı Devleti'nin başka bir bölgesinde, geğmişi ve şerefine uygun başka bir görev verilmek gibi bir formül tatbik edilebilseydi, Tunus'ta, olaylar, ikinci bir hânedanın kurulmasına müncer olacak şekilde gelişmez, bu bölge, Osmanlı Devletine daha sıkı bağlarla bağlanabilirdi. Kaptan Paşa, konu, iç çatışmaya dökülmeden, açılıp gitmişti. İyi etmişti, çünkü, benimsenmeyen bir paşa-

33 İthâf, II, 98.

34 Muhammad Sagır b. Yüsuf, al Maşra'ul Malakı, 4 b.

35 al Hulal, III, 63 b; İthâf, II, 99.

nın başa geçirilmesi, geçmişte yaşanan olayların tekerrürüne zemin hazırlayacak, istenen sonuç elde edilemeyecekti. Durum ve şartlar ne olursa olsun, bu olay, Tunus'ta iktidarda bulunanların, Osmanlı Devleti'ni temsil eden bir yetkiliye verdikleri ilk ters cevaptır. Orada, bir gelenek müesseseseleşmiştir, hutbe, sikke, padişah adıdır ama, iç işlerine Osmanlıyı karıştırmamaktadırlar. Tunus Beyliği'nde, 1128/1716 yılında vukû bulan bu olay, Tunus Tarihi için gerçekten önemlidir. Osmanlı Devleti için üzerine gidip durumu daha da karışık hâle getirmemiştir. Osmanlı Devleti için, netice olarak, Tunus'un İslâm Birliği içinde bulunması önemlidir.

Hüseyin Bey'in ilk hanımı, Osman Dayı'nın kızı idi, ondan çocuğu olmadı. Cenevizlilerden ele geçirilen bir gemiden çıkanlar arasında bir de kız vardı. Müslüman olan bu kızla evlenen Hüseyin Beyin, Mehmed, Ali, Mahmûd ve Mustafa adındaki çocukları oldu³⁶.

Hüseyin Bey, öz oğlu Mehmed büyüyünce, onu, yeğeni Ali'nin yerine, bir bakıma, fiilî veliahdlik demek olan, ordu ile çıkıp vergi toplama işinin başına getirmeği düşündü 1137/1725. Bir yakınına açıldı, o da uygun buldu ve: «Bütün askerler Ali Beyi tanıyor, oğlun Mehmed'i ise kimse tanımıyor» diyerek bu görüşü destekledi. Hüseyin Bey, kiraladığı bir gemi ile sultan ve sadrazama hediyeler göndererek Tunus Paşalığı'nın yeğeni Ali'ye verilmesini arzetti. İstanbul'dan, paşalık fermanı ve kaftan geldi. Hüseyin Bey, yeğeni Ali'nin paşalığını, toplar attırarak ilân etti³⁷.

Ali Bey, işlerde pek sözü geçmeyen, kukla durumunda bulunan paşalığa getirilince, amcasına bir şey demedi, ayaklanma için kaçma yollarını kollamağa başladı³⁸. Bu olayda da açıkça görülüyor ki, Tunus Ocağı'ndaki hâkimiyet, fiilî hâkimiyettir. Paşalık, bir sembol gibidir. Nitekim, Ali Paşa, ilk fırsatta Tunus'tan kaçıp Vislât dağına giderek, uzun savaşlardan sonra Cezâyirliilerin yardımıyla Tunus'ta iktidarı ele geçirecektir, 19 R. Sâni 1148/7 Eylül 1735³⁹.

36 Muhammad Sagîr b. Yûsuf, al Maşra'ul Malakî, 6 b.

37 Muhammad Sagîr b. Yûsuf, al Maşra'ul Malakî, 7 a.

38 al Maşra', 7 b.

39 al Maşra', 81 b; İthâf, II, 117.

2 — Ali Turkî oğlu Mehmed oğlu ALİ PAŞA 1735 - 1756

Cezâyir ordusunun yardımı ile Bey olan Ali Paşa, Dayı Hacı Ali'yi önce işinin başında bıraktı. Sonra, Receb 1152/Ekim 1739 da Kasaba'da kâhya olan Mahmud'u dayı yaptı⁴⁰.

Tunus'un Batı sınırına yakın Tabarka yarımadasında, Cenevizliler, Osmanlı Sultanı'nın izniyle, mercan avlar, Tunus ve Cezâyir'e her yıl belli bir vergi öderlerdi. Tunus Beyi Ali Paşa, denizden gemi ve karadan oğlu Yunus'u gönderdi. Yunus, hiçbir direnme görmeden Tabarka'yı aldı, oradaki kaleye askerler koydu, tepeye bir kale yaptırdı, 900 Cenevizli, esir olarak Tunus'a getirildi 1153/1741⁴¹. Yunus, sonra, halkı Fransız olan Tamkert köyünü alıp orada tuttuğu 300 kişiyi Fransız konsolosuna gönderdi 1154/1741⁴². Bu yüzden, Fransa ile Tunus arasında savaş çıkayazdı. İngiliz donanmasının bu sırada Tulon'a gelmesi üzerine, Fransa, İngiltere ile uğraşabilmek için Tunus'la barış yaptı⁴³. Görülüyor ki, Tunus Ocağı, 18. yüzyıl ortalarında, Fransa ile tek başına savaşı göze alabilecek kadar güçlüdür.

3 — Hüseyin Bey oğlu MEHMED BEY 1756 - 1759

Cezâyir ordusu ile gelen Hüseyin Bey oğulları Tunus'un başına geçtiler. Mehmed, Bey oldu, kardeşi Ali Bey, onun vefâlı yardımcısı idi⁴⁴. Bu iç savaşlarda bulunmuş olan, çağdaş kaynak al-Maşra' yazarı Muhammed Sagîr, olayları, bütün teferruatı ile vermektedir. Mehmed Bey, hastalanıp 1172/1759 da ölünce, yerine kardeşi Ali Bey geçti⁴⁵.

4 — Hüseyin Bey oğlu ALİ BEY 1759 - 1777

Ağabeyinin öldüğü gece, 14 C. Âhira 1172/12 Şubat 1759 da bey'at alıp başa geçen Ali Bey, bütün görevlileri işlerinin başında bıraktı. Mehmed Bey'e, paşalık gönderilmiş, geldiğinde, o vefat

40 İthâf, II, 118.

41 al Maşra', 83 a; İthâf, II, 124.

42 al Maşra', 83 b; İthâf, II, 125.

43 İthâf, II, 126.

44 al Maşra', 135 b.

45 al Maşra', 138 a.

etmiş o'duğu için, onun yerine Ali Bey, Paşa olmuştu⁴⁶. Bütün bu olayları yaşamış bulunan Vezîr Hammûda b. Abdilazîz, bu iki kardeşin çok iyi geçindiğini belirtmektedir. Onun için, Mehmed Bey'e gelen pašalığın kardeşi Ali Bey'e geçişi, olayların tabii sıyrına uygundur. Paşa Ali Bey, Tunus'ta iktidarını sağlamlaştırdı, iç güveni sağladı.

Ali Bey, yaşlanmıştı, sağlığında oğlu Hammûda'nın başa geçmesini istedi. Ancak yeğeni, Mehmed Bey oğlu Mahmûd Bey, oğlundan daha yaşlı idi. Oğlunu devlet işlerine tedricen sokup bir yandan da yeğenini kollayan Ali Bey, ondan bir tepki görmeyince, yeğeni Mahmûd Bey'e, Hammûdayı başa geçirme işini açtı. Mahmûd Bey, uygun gördü. Bunun üzerine Ali Bey, oğlunu, kendine nâib yaptı. Hammûda, devlet işlerini yürütmeğe başladı. Resmî yazılar, Ali Bey adına yazılır, oğlu Hammûda, uygun gördüğünü imzalardı.

Ali Bey, Osmanlı Devleti'ne yazıp yaşlandığını, ileri gelenlerin, oğlu Hammûda'nın başa geçmesini uygun bulduklarını bildirip, Hammûda'nın beyliği için fermân istedi. Fermânın gelmesi üzerine, bütün ilcri gelenler (Hal ve Akd Ehli) Hammûda Bey'e bey'at ettiler 1 Muharrem 1191/9 Şubat 1777⁴⁷. Hammûda Bey, kış ve yaz vergisini toplamağa çıkar, dönüşte devlet işlerine bakar, terbiye icâbı, babası adına imzalayıp mühürledi⁴⁸.

5 — Ali Bey oğlu HAMMÛDA PAŞA BEY 1777 - 1813

Babasının, yetişmesine büyük özen gösterdiği Hammûda Bey, büyük âlim Hammûda Bâkır'dan hanefî fıkı, babasının tarihçisi, al Kitâbul Bâşi yazarı Muhammed Hammûda b. Abdilazîz'den tarih okudu, ayrıca, Türkçe okuyup yazmayı da öğrendi⁴⁹.

Fransa, Muharrem 1213/Temmuz 1798 de Mısır'ı alınca, Osmanlı Devleti, Kâbe yolunun tehlikeye düştüğünü görerek İslâm

46 Hammûda b. Abdilazîz (Vezîr), al Kitâbul Bâşi, I, 4 a, Ahmediye 6553.

47 İthâf, II, 178; Muhammed as Sunûsî, Musâmarâtuz Zarîf bi Husnî Ta'rîf, s. 35, Tunus 1296.

48 Mahmûd al Makdîş, Nuzhatul Anzâr fi 'Acâyibit Tavârih val Ahbâr, II, 96 b, Ahmediye, 6550; İthâf, II, 178.

49 Muhammad as Sunûsî, Musâmarât, s. 36.

ülkelerine durumu yazdı. Tunus da 17 Receb 1213/25 Aralık 1798 de Fransa ile barışı bozdu. Fransa Mısır'dan çıkınca, Tunus, Fransa ile yeniden barış yaptı 29 Şevval 1216/4 Mart 1802⁵⁰.

Tunus kapılarının hepsine burç yaptıran Hammûda Bey, askerlerin çoğu Türk olduğundan, üzerlerine, Türkçe olarak:

Bicmillâhirrahmânirrahîm Sallallâhu Alâ Muhammedin ve
Sellim

Devr-i Sultân Selimde Burcumuz Oldu Temâm
Bânîsi Hammûda Pâşâ Ol Kerîm Ol Hümâm
Nasarahullahu İlâ Yevmil Kıyâm

ibâresini yazdırdı⁵¹. Tunus, iç işlerinde bağımsız olmakla birlikte, İslâm Birliğini temsil eden Osmanlı Devleti'ne bağlılığa, bu yıllarda çok riâyet ediyordu. Çiftçiliği geliştiren, halkı tutuma alıştıran Hammûda Bey 1 Şevval 1229/16 Eylül 1813 de ölüp, babası Ali Beyin yaptırdığı Beyler Türbesi'ne gömüldü⁵².

6 — Hüseyin Bey oğlu Ali Bey oğlu OSMAN BEY 1813 - 1814

Hammûda Bey ölünce, Bardo'da toplanmış olan ileri gelenler şaşırdı. Bey âilesi, küçük, büyük, Tunus şehri yakınındaki Bardo'da Paşa Meclisinde toplandı. Vezir, Tâbi sâhibi Yusuf, onlara: «Veliahdiniz olmadığına göre, içinizden birini seçin» dedi. Yaşça en büyük olan Mehmed oğlu Mahmûd Bey: «Durum açıktır» dedi, töreye göre en yaşlının başa geçmesi gerektiğine işâret ediyordu. Vezir Yusuf ise: «Ölenin miraççısı kardedşidir» deyip kalkarak Osman'a bey'at etti, herkes ona uydu, ertesi gün, umumî bey'at alındı⁵³. Osman Bey, görevlileri, işlerinin başında bıraktı. Öte yandan Mahmûd, kendi hakkı olan beyliğin niçin başkasına verildiğini anlayamamıştı, fırsat kollamağa başladı⁵⁴.

Osman Bey, güçsüz bir kişi idi, Paşa evinde otururdu. Oturdu-

50 İthâf, III, 33

51 Muhammad as Sunûsî, Musâmarât, s. 36.

52 İthâf, III, 88.

53 İthâf, III, 91.

54 İthâf, III, 92.

ğu yere koyduğu perde kalkmadıkça, kimse kendisi ile görüşmezdi. Bu durum, ileri gelenler tarafından, beyliğe niçin onun getirildiğini de, kanaatimizce, kısmen olsun, açıklar. Osman Bey, sözle olsun Mahmûd Beyin gönlünü almadı, üstelik, onu, Bardo'daki geniş dâireden çıkardı.

Mahmûd Bey, Vezîr Muhammed al-Arabî Zarrûk ile anlaştı, askerleri elde etti, bir gece baskınıyla Osman Bey'i ortadan kaldırdı 8 Muharrem 1230/21 Aralık 1814⁵⁵.

7 — Hüseyin Bey oğlu Mehmed Bey oğlu MAHMÛD BEY 1814 - 1824

Mahmûd Beye umumî bey'at 9 Muharrem 1230/22 Aralık 1814 de yapıldı⁵⁶.

Mahmûd Bey, «Hammûda Bey öldüğünde usûle göre kendisinin —en büyük beyzâde olduğundan— Tunus'a Bey olması gerektiği hâlde, Hammûda Bey'in kardeşi Osman Bey'in başa geçtiğini, buna şükredeceği yerde, hiç sebepsiz kendisinin ve oğullarının hayatlarına kasdettiğini, bunun üzerine kendisinin daha önce davranıp 8 Muharrem Çarşamba 1230 gecesi, Osman Bey ve oğullarını Dârulbeka'ya gönderdiğini, ahâlinin, kendisinin Bey ol-

55 İthâf, III, 97; 9 Muharrem, Musâmarât ile 10 Muharram (s. 42, Tunus 1296) diyorsa da, Mahmûd Beyin İstanbul'a gönderdiği, olayı anlatan Türkçe yazıda '8: erbiâ gicesi' denmektedir: Bşbk. Arşivi, H.H. 22558 E.

56 İthâf, III, 105.

Hüseyinoğulları hânedânı:

masını uygun gördüğünü belirten mahzarını da gönderdiğini» İstanbul'a bildirip, «yürürlükteki âdet üzere» hil'at-ı fâhire istedi⁵⁷.

Osmanlı Devleti, Mahmûd Bey'in Tunus Paşalığına tâyinini yaparken, Tunus'tan her yıl akça almayı düşündü ise de, Cezâyir'den almadığı için, Tunus'tan da almaktan vazgeçti⁵⁸.

Yunanlılar 1236/1821 de ayaklanıp da Osmanlı Devleti kendisine bağlı müslüman ülkelerden yardım isteyince, Mahmûd Bey, Moralı Ahmed Reis'i, bir donanma ile gönderdi 1 Muharrem 1237/20 Eylül 1821⁵⁹. Tunus'un bütün câmilerinde de, Osmanlı Sultanı'nın zaferi için her namazdan sonra dua edildi.

Mahmûd Bey, pazar gecesi, 28 Receb 1239/29 Mart 1824 de vefat edip yerine Hüseyin Bey geçti⁶⁰.

8 — Mahmûd Bey oğlu HÜSEYİN BEY 1824 - 1835

Hüseyin Bey, Osmanlı Devleti'ne, babası Mahmûd Beyin vefat ettiğini bildirip kendi beyliğinin tasdikini arzetti⁶¹. Tunus eşrafının kendisini istediğini belirten Türkçe bir mahzar gönderdi⁶². Hüseyin Bey'in İstanbul'a gönderdiği Moralı Ahmed Kaptan, hulle, ferman ve murassa hançer getirdi. Bey, ileri gelenleri topladı. Baş Hoca fermanı yüksek sesle okudu. Bey, hullevi giydi (Perşembe, 5 Şaban 1240/24 Mart 1825). Üç gün top atıldı⁶³.

Hüseyin Bey, Osmanlı Devleti'ne, Yunanlılarla yaptığı savaşta yardım için, başında Köşk Mehmed'in bulunduğu bir donanma gönderdi, 3 Muharrem 1242/7 Ağustos 1826. Bu donanma, Navarin'de, Osmanlı Donanması ile birlikte yakıldı, pek az kişi kurtulabildi⁶⁴.

Öte yandan, Cezâyir Dayı'sı Hüseyin Paşa ile, Fransa arasında, Cezâyir tebealı Bekri Bu Cenah adlı bir yahudinin, Fransız tâcirlerindeki alacağını alamaması üzerine anlaşmazlık çıkmış, bu

57 Başbakanlık Arşivi, Hat-ı Hümâyûn, 22558 E.

58 Başbakanlık Arşivi, H.H. 48761.

59 İthâf, III, 135.

60 İthâf, III, 153.

61 Bşb. Arş. H.H. 22558 - D.

62 Bşb. Arş. H.H. 27144.

63 İthâf, III, 156.

64 İthâf, III, 158.

yüzden iş, savaşa varıp dayanmıştı. Fransa, Cezâyir'i yutmak için bahâne arıyordu. Osmanlı Devleti, Fransa'nın bu oyununu bozmak için, Tahir Paşa'yı bir savaş gemisiyle gönderip Cezâyir'in başındaki Dayı'yı değiştirerek savaşı önlemek istedi. Zilkade 1245/Mayıs 1830 da, Tahir Paşa, Halkulvadi'ye geldi⁶⁵. Fransa, Cezâyir'le savaş için bir donanma hazırladığını, Cezâyir'le savaşıacağını birçok devletlere bildirdi. Bu arada Tunus Beyi Hüseyin Paşa'ya da yazıp: «Ülkenin esenliğini istersen bu konuda iki tarafa da dost ol, Cezâyir'e karadan yardım edersen, onun gibi, bizimle savaşta sayılırsın» dedi, sakındırdı⁶⁶. Fransız donanması, Cezâyir'le savaş için çıktı. Bu arada Tunus'a gelen Kaptan Paşa Tahir, karadan Cezâyir'e giderek Dayı'yı değiştirmek, böylece Cezâyir'i kurtarmak istedi.

Fransa'nın tehdidinden iyice korktuğu anlaşılan Tunus Beyi Hüseyin, karantinayı öne sürüp, Tahir Paşa'nın karaya inmesinin doğru olmayacağını bildirecek özür diledi. Paşa, gemisinde kaldı.

Bey, öte yandan, ileri gelenleri toplayıp Tahir Paşa'nın karadan Cezâyir'e gitme işini onlarla görüştü. O sırada, Cezâyir şehri ni, Fransız ordusunun öncülerini sarmıştı, ordunun kalanı gelmekteydi. Tunus devlet erkânı, Tahir Paşa'nın karaya inmesini doğru bulmadı. Niçin karaya inmemesi gerektiği ise, kişilere göre değişiyordu: Vezir Şâkir: «Bu kişi, paşadır, görüşüklerinde, efendimizin elini öpmekten hoşlanmaz, efendimiz de, onu, akran gibi, kal-karak karşılayamaz» dedi. Bu mahzûr, olaylara çağdaş İthâf yazarının belirttiği gibi, 'örümcek ağından daha çürük' idi⁶⁷. Vezir Süleyman Kâhya, «ülkenin göçebeleri, Türk Toprağı'ndan bir paşanın geldiğini işitirlerse, bozgunculuk çıkarıp yağma yapabilirler, Batı yöreni zaten karışık» dedi. Vezir Mehmed Kâhya ise: «Bu kişi karadan gitmek ister, rütbesiyle mütenâsip koruyucusuz göndermek olmaz, koruyucusu ise, en azından küçük bir ordu olmalıdır, Fransa bunu, üstü kapalı yardım görebilir» dedi. Morali Hassûna Kaptan ise, bu görüşleri uygun bulup: «Paşanın karaya inmesine izin verilsin, iyi ağırlansın, anılan mahzurlar belirtilip özür dilensin» dedi. Tunus'un o sırada başında bulunanlar, Fransa'dan korktukları için, Fransa, Tunus'u da yutmasın diye, Tahir

65 İthâf, III, 163.

66 İthâf, III, 165.

67 İthâf, III, 166.

Paşa'nın karadan Cezâyir'e gitmesini istemediler. Sonucu önceden kararlaştırıp, sonra sebep aramağa koyuldular.

Tahir Paşa, Cezâyir'e deniz yoluyla gitti ise de, görevini yerine getiremedi.

Tahir Paşa, Tunus Beyi'ne kızmıştı, bu kızgınlığını, sonradan rastladığı her Tunus ileri gelenine çıkışmakla gösterdi. İthâf yazarı Ahmed b. Abi'd Diyâf, İstanbul'a görevle gittiğinde, Tahir Paşa, ona da: «Beni önlemekle müslümanların işlerini önlemiş oldunuz, bundan dolayı Allah'a cevabınız ne olur? Ama, mukadder olan olur» demiş, Ahmed de, kendi deyimiyle 'onu iknâ etmeyen' bir cevap vermişti⁶⁸.

Fransa, Cezâyir'i, 13 Muharrem 1246/4 Temmuz 1830 da aldıktan sonra⁶⁹ donanmasından birkaç gemi, Tunus'la Fransa arasındaki anlaşma şartlarını şu şartları ekleyerek arttırmak üzere Tunus'a geldi:

- Ticâret gemilerine karşı yapılan korsanlık kaldırılacak,
- Kölelik kaldırılacak,
- Alışlagelen hediyeler verilecek.

Bu anlaşma, 27 Safer 1246/17 Ağustos 1830 da oldu⁷⁰.

Bu sırada, Osmanlı Devleti'nin, Tunus, İslâm Birliğinden çıktığı diye Tunus'a savaş açacağı söylentisi yayıldı. Osmanlı Seraskeri Husrev Paşaya, Kaptan Paşa Halil'e mektuplar yazıldı. Bunları İthâf yazarı Ahmed b. Abi'd Diyâf götürdü, Zilhicce 1246/Mayıs 1831⁷¹. Vezir Husrev Paşa, Tunuslu elçilere: «Bey, Tahir Paşa'nın karaya inmesini önlemekle iyi etmedi» dedi. Ahmed b. Abi'd Diyâf: «Bey, Tahir Paşa'nın karaya inmesine izin verseydi, bu, savaşa yol açardı» karşılığını verdi. Tunuslu elçiler, savaş tehlikesi bulunmadığını görüp C. Ulâ 1247/Kasım 1831 de, Nizâmî üniforması giymiş olarak döndüler. Onlarla birlikte gelen Osmanlı temsilcisinin getirdiği Nizâmî üniformasını, Bey, büyük bir törenle giydi⁷². Bey, bu arada Tunus'ta, Osmanlı Devleti'ndeki gibi, niza-

68 İthâf, III, 167.

69 İthâf, III, 168; Muhammed al Bâcî al Mas'ûdî, al Hulâsatun Nakiy-ya fi Umarâi İfrikıyya, s. 143, Tunus 1323.

70 İthâf, III, 169.

71 Bşb. Arş. H.H. 18688-A; H.H. 18688-C; İthâf, III, 178.

72 İthâf, III, 179; Musâmarât, s. 47.

mî ordu kurmağa girişti. Askerlerin çocuklarını nizâmî orduya aldı. Hüseyin Bey 23 Muharrem 1251/20 Mayıs 1835 de vefat etti⁷³.

9 — Mahmûd Bey oğlu MUSTAFA BEY 1835 - 1837

Mustafa Bey, 17 R. Evvel 1251/13 Temmuz 1835 Pazartesi günü, Vezir Şâkir başkanlığında bir Tunus elçi heyetini, beyliğinin tasdiki için İstanbul'a gönderdi⁷⁴. Kaptan Paşa Tahir, Vezir Şâkir'e, hediyeleri yerine ulaştıracağını, âdet üzere, Pâdişâhın, Tunus Beylerbeyiliğini Mustafa Bey'e lütfunu isteyeceğini bildirip, «vilâyet buna bağlıdır» diye ekledi⁷⁵. Şâkir ise: «Mustafa Bey'i, Tunus'ta, ağabeyinin yerine oturmuş, bey'atı müslümanların bey-nunda bıraktım, müslümanlık bağını isterçeniz, bizi âdetimiz üzere bırakın, yoksa size uygun görüneni yapın» karşılığını verdi.

Bundan sonra, dilek, âdet üzere, olumlu karşılandı, Şâkir, 3 Şaban 1251/24 Kasım 1835 Salı günü Halkulvâdi'ye ulaştı. Bey'e, nişan ve kılıç getirmişti. Bey, bunları büyük bir törenle kuşandı.

Osmanlı Devleti, Tunus'tan her yıl belli bir vergi istiyordu. Şâkir'i, sözlü olarak bunu iletmekle görevlendirmişti. Mustafa Bey, yakınlarını toplayıp bu konuyu görüştü. İthâf müellifi Ahmad b. Abi'd Diyâfın da bulunduğu bu görüşmede, Mustafa Bey ve bazı vezirler vergiyi kabul ettilerse de, Mustafa Bey'in oğlu Ahmed Bey ilerleyip: «Bu olmaz, ülke de buna râzı değildir, kendin için böyle bir işi hoş görersen bile, soyunun durumunun sarsılmasına yol açma» dedi. Bu defa bu görüş destek buldu. Bunun üzerine Mustafa Bey: «Ben görüşümü söyledim, ama, bu işte zarar gördüğünüze göre, Allah'ın yardımıyla böyle bir zarara yol açmam» dedi. Osmanlı Devleti'ne Türkçe olarak yazılıp, Tunus'un yoksulluğu, göçebelerin böyle bir işe rızâ göstermeyeceği belirtilip özür dendi⁷⁶.

73 al Hulâsa, s. 144; İthâf, III, 193.

74 İthâf, III, 198.

75 Bşbk. Arş. H.H. 22430. Bu arz tezkeresinde, Hüseyin Bey'in yerine kardeşi Mustafa Bey'in veya kaymakamlıkla Riyale Kaptanı Ahmed Bey'in yahut doğrudan doğruya başka birinin atanması söz konusudur.

76 İthâf, III, 200,

Vezir Kaptan Tahir Paşa, kargaşalık çıkan Trablus'ta işleri düzeltmek için, donanma ile geldi. Mustafa Bey, ona hediyeler gönderdi Şevval 1251/Şubat 1836. Tahir Paşa, gemi, at yardımı istedi. Tunus Beyi, 3 savaş gemisi, daha sonra 300 at gönderdi R. Sâni 1252/Temmuz 1836. Bozguncularla savaşıyan Tahir Paşa, Trablus'ta işleri düzeltti. Trablus'ta, Karamanlı soyu göçtü⁷⁷. Bu arada, Tunus'ta, Tahir Paşanın, Tunus'u Trablus'a katmak üzere geleceği söylentisi yayıldı. Mustafa Paşa, İstanbul'a yazıp, kendisinin 'sâdik bir bende' olduğunu bildirdi⁷⁸.

Tunus'ta durumu iyice sağlamlaşan Mustafa Bey, İstanbula müracaat edip, Nizâmî askerlerin yetiştirilmesiyle görevlendirdiği oğlu Ahmed Bey'e beylerbeyilik istedi⁷⁹. Ensesinde bir çiban çıkıp hastalanan Mustafa Bey, 10 Receb 1253/10 Ekim 1837 de vefat etti⁸⁰.

10 — Mustafa Bey oğlu AHMED BEY 1837 - 1855

Ahmed Bey, 21 Ramazan 1221/2 Aralık 1806 da doğmuştu, anesi, St. Pietro adasından bir câriye idi. Türkçeyi, İtalyancayı bilen Ahmed Bey'in yetişmesine özen gösterilmişti. Ahmed Bey, Baş Hanba Mustafa Pehlivan'ı, halkın kendi beyliğini istediğini belirten bir mahzarla ve Türkçe bir mektupla, ferman istemek üzere, İstanbul'a gönderdi⁸¹.

Mustafa Pehlivan, 20 Safer 1254/14 Mayıs 1838 de İstanbul'dan döndü, yanında Riyâle Osman Bey vardı. Ahmed Bey'e nişan, murassa kılıç, barut sandıklarıyla 10 top ve atlar getirmişlerdi. Bey, gelenleri çok parlak bir törenle karşıladı⁸². Osman Bey, Devlet-i Aliyye'nin, Tunus'tan, her yıl çok az bir mal istediğini bildirdi. Ahmed Bey, askerlerin çok olduğunu, bu askerlere, kışla, silâh, üniforma için çok masraf gerektiğini belirtip, ayrıca, göçebelere, bu vergi işini bir nevi cizye gibi gördüğünü ekleyerek buna imkân olmadığını söyledi⁸³. Çok iyi ağırlanan Elçi, dönerken Bey'e,

77 İthâf, III, 203.

78 Bşbk. Arş. H.H. 22749.

79 Bşbk. Arş. H.H. 22479-E.

80 İthâf, III, 227.

81 İthâf, IV, 11, 12.

82 İthâf, IV, 17.

83 İthâf, IV, 18.

vergi işini bir daha söyledi, fakat, yine aynı cevabı aldı. Elçiye böyle cevap vermekle birlikte, Bey, vergi işini düşünmekten kendini alamadı. Osmanlı Devleti'ne bağlılığın alâmeti olan vergi işini kabullenmek istemiyordu ama Devlete isyân etmiş duruma düşmeyi de istemiyordu. Bey, özür dilemek için Şeyh İbrâhim ar-Riyâhî'yi İstanbul'a gönderdi. Özür dileme yazıları Arapça idi. Bey, Türkçe bildiğini unutmuş görünüp, manâsını bilmediği bir yazıyı mühürleyemeyeceği bahanesi ile bu işi yapmıştı. Osmanlı Devleti'ne Arapça mektup gönderen ilk Tunus Beyi olmuştu. Sultan Mahmûd ve şeyhulislâmımla görüşen ar-Riyâhî Receb 1254/Ekim 1838 de döndü. Osmanlı Devleti, vergi işinde şimdilik ısrar etmiyordu⁸⁴.

R. Sâni 1255/Temmuz 1839 da, Tunus'a, Sultan Mahmûd'un ölümü ve oğlu Abdülmecid Han'ın cülûsunu bildiren haber geldi. Ahmed Bey, câmilerde hutbeyi, Abdülmecid Han adına çevirtti⁸⁵.

1 Şaban 1255/10 Ekim 1839 da Ahmed Bey, Belçika devletiyile anlaşma yaparak, Belçika konsolosunu kabul etti⁸⁶.

Muharrem 1256/Mart 1840 da, Osmanlı Devleti'nden Tanzimât Fermanı geldi. Vezirleri, devlet erkânını toplayarak fermanı törenle okutan Bey, Osmanlı Devleti'ne: «Bu işin iyi olduğunu, yalnız, uygulanması için zaman geçmesi gerektiğini» belirtti, Elçi, bu konuda söz alarak döndü⁸⁷.

Ahmed Bey, 1256/1840 da, Mustafa Pehlivanı, müşirlik istemek üzere İstanbul'a gönderdi. Elçi gelip de dileği sununca, Mustafa Reşid Paşa, Tunus'u Osmanlı Devleti'ne bağlayan bağları sağlamlaştırmak istedi. Elçiye: «Ahmed Paşa'nın, Devlet-i Aliyye müşirleri arasına katılmak istediği görülüyor» deyip, bu dileği memnuniyetle yerine getirdiğini bildirdi, «Ona benden sözlü olarak öğüt ilet, Tunus Sancağı'nı, kendisinin Osmanlı Devleti Beylerinden o'duğunu göstermek üzere, Osmanlı Sancağı ile değiştire, tâ ki İslâm Sancağı tek ola, sonra, kendisi, Sultânî inâyete mazhar olmak için İstanbul'a gele, her yıl, mikdarını kendisinin bileceği malı Devlete ödeye. Gerçekte beylik ve buyruk onundur, ya-

84 İthâf, IV, 25.

85 İthâf, IV, 33.

86 İthâf, IV, 34.

87 İthâf, IV, 38.

bancı devletlerden alacağı yardım işinde Osmanlı Devleti'nin görüşüne bağlı kalmalıdır» diye ekledi⁸⁸.

Ahmed Bey'in sır kâtibi Ahmed b. Ebi'd-Diyâf, bu beyin, kendisinden öncekilerden daha çok Osmanlı Devletiyle kaynaşmadan yana olduğunu yazıyorsa da⁸⁹, Ahmed Bey'in, daha babası Mustafa Bey devrinde Osmanlı Devleti'nin yıllık vergi isteğine karşı gösterdiği çok sert tepkiden⁹⁰ başlayarak, bütün olaylar bunun aksini göstermektedir. Zaten, İthâf yazarı Ahmed b. Ebi'd-Diyâf, bu kuru iddiasını destekleyecek tek bir olay bile nakletmemektedir. Olayların akışının gösterdiği gibi, Tunus'un Osmanlı Devleti'nden kopuşu, Ahmed Bey'le başlamış, hızlanmış ve kaçınılmaz son, Fransa tarafından 1881 de yutuluş gelmiştir.

Mustafa Reşid Paşa, Tunus Beyi'nin öğüdünü tutmadığını görünce, Tunus'ta, Tanzimât-ı Hayriye'yi yürütmeğe çalıştı. «Sultan Tanzimât kanunlarına göre iş görürken, Tunus Paşası müslümanları kanunsuz idâre etsin, bu olmaz, yoksa, ülke harabolur» dedi. Bu söz Bey'e ulaştınca, vezirlerine danıştı, mal göndermesi, götürülen kişinin, nabız yoklayıp İstanbul'daki durumu anlamağa çalışması uygun bulundu. Hediye olarak, Tunus'ta yapılmış bir gemi, 50.000 riyal, Tunus ürünleri, Paşa Evi Kâhyası Hayreddin ve Ahmed b. Ebi'd-Diyâf'la gönderildi. 28 Muharrem 1258/11 Mart 1842⁹¹.

Elçiler İstanbula vardıklarında, Osmanlı Devleti, onları, âdeti üzere çok iyi karşıladı. Sultan Abdülmecid, gemiye çıkıp, orada hazırlanan yemeği yedi. Padişahın yaptığı duanın ağırlık merkezi, müslümanların birliği idi⁹².

O sırada, Reşid Paşa çekilmişti, Sadrazam İzzet Paşa idi. Harbiye Nâzırı Necip Ali Paşa, Tunus elçilerini, Boğaz'daki yalına çağırıldı, orada ağırladı. Miktarını Tunus Beyi'nin bileceği az bir malla sağlanacak islâmî kaynaşmadan bahsetti. Elçiler: «Gelenek değişmedikçe, kaynaşma güçlenir, artar. Bey, bu geleneği bozsa bile, halkın çoğunluğunu teşkil eden göçebeler kabul etmezler» diye karşılık verdiler⁹³. Halbuki, câmilerde hutbenin adına okun-

88 İthâf, IV, 49.

89 İthâf, IV, 49.

90 İthâf, III, 200.

91 İthâf, IV, 58.

92 İthâf, IV, 59.

93 İthâf, IV, 60.

duğu, sikkenin, adına basıldığı bir ÷lkede, 'Müslümanların Sultanı'na gönderilecek vergi, göçebelere sorulmazdı bile. Nitekim, hediyeler gönderilirken onlara danışmayı kimse düşünmezdi.

Tunus elçilerini çağırıp ağırlayan Tahir Paşa, Tanzimattan hiç söz etmedi. İthâf yazarına göre, Bahriye Nâzırı Tahir Paşa'nın, Tanzimattan yana olmadığı anlaşılıyordu⁹⁴.

Osmanlı Sultanı, Tunuslu denizcilere 50.000 kuruş verdi. Elçiler döndüler. Onlarla birlikte gelen Arif Zeki Bey, Tunus Beyi'ne nişan, setr (elbise) getirmişti. Kapı Kâhyasını çok iyi karşılayan Tunus Beyi, onu ihsana boğmuş, asıl konuşacağı konuda konuşma fırsatı vermemişti. Tunus Beyi, Osmanlı Devlet ricâlinin çoğunun Tanzimat işinde kararlı olduğunu öğrenince endişesi arttı. Osmanlı Devleti'nin elinde, Tunus'u almak için meşru yol vardı⁹⁵.

Tunus Beyi, Şaban 1261/Ağustos 1845 de, İstanbul'daki Avusturya elçisinden bir belge ile gelen kişiyi, konsolos olarak kabul etmedi. Osmanlı Devleti'nden de korktu. Şevval 1261/Ekim 1845 de, İstanbul'a hediyelerle Kaptan Köşk Mehmed'i gönderdi. Osmanlı Devleti, Beyin çok korktuğunu görünce, bu korkuyu gidermek için, Sultanın yakınlarından Selim Bey'i Tunus'a gönderdi. Bey'e, yazılı olarak, korktuğu bütün konularda teminât verildi. Gönderilen fermanda, ayrıca, Ahmed Bey'in, sağ olduğu müddetçe Tunus Beyliği teyid olunuyordu. Sadrazam Rauf Paşa'nın gönderdiği diğer bir yazıda da yıllık verginin bağışlandığı bildiriliyordu⁹⁶.

Bey, Osmanlı elçisini çok iyi ağırladı. Osmanlı Devleti'ne ne karşılık vereceğini, Tunus devlet adamlarına danışmakla kalmayıp Tunus'taki İngiliz ve Fransız konsoloslarına da danıştı.

Devlet adamlarından bir kısmı, bu fermanı teşekkürle karşılayıp dua ile mukabele edilmesi görüşünde idi. İngiliz konsolosu da böyle düşünüyordu.

Bey ve diğerleri ise, âileden yalnız bir kişinin beyliğinin anıldığı bu fermana başka türlü cevap verilmesi gerektiği görüşünde idiler. Fransız konsolosu da bu görüşteydi.

Ahmed Bey, sır kâtibi Ahmed b. Abi'd-Diyâf'a yazdırttığı ce-

94 İthâf, IV, 60.

95 İthâf, IV, 62.

96 İthâf, IV, 84.

vapta, «Beyliğin teyidi konusunda geleneğe aykırılık bulunduğunu, âilesinin, Osmanlı Devleti ile hukuku bulunduğunu, Hilâfetten uzak Tunus'un, yabancı devletlerle, Osmanlı Devletinin bildiği gibi, savaş ve barışı olduğunu» belirtip «...hizmette kusur etmediğini, bütün dileğinin, âilesinin, ataları devrindeki gibi, Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak işbaşında kalması» olduğunu bildirdi, verginin bağışlandığına teşekkür etti, yazıyı «Tunus Eyâleti Emiri Ahmed Paşa Bey» diye imzaladı 23 Zilkade 1261/23 Kasım 1845. Ahmed Bey, bu yazının birer nüshasını, İngiliz ve Fransız konsoloslarına verdi. Selim Bey, İstanbul'a döndü⁹⁷.

Ahmed Bey, 16 Zilhicce 1262/5 Kasım 1846 da deniz yoluyla Fransa'ya gitti, yanında vezirleri ve yüksek rütbeli subaylar da vardı⁹⁸. Osmanlı Devleti'nin Paris Elçisi Süleyman Bey, Ahmed Paşa'nın bir hükümdar gibi kralı ziyârete gitmesini protesto etti ise de bu protesto bir netice vermedi⁹⁹.

Ahmed Bey ise, Paris'teki Osmanlı elçisinin kendisini ziyârete gelmediğini görünce, Osmanlı Devleti'nden çekinmesi arttı¹⁰⁰.

Fransa'dan İngiltere'ye de geçmek isteyen, ancak, İngiltere'nin, kendisini, Osmanlı Devleti'nin elçisi yanında karşılayacağını öğrenip vaz geçen Ahmed Bey, Tunus'a dönünce, İngiltere'ye bir devlet adamını gönderip özür diledi¹⁰¹. Mısır Azizi Abbas Paşa'nın Ahmed Bey'le yazışmalarının da bir faydası olmadı¹⁰². Osmanlı Devleti, yine de devlet sorumluluğuyla hareket edip, Ahmed Bey'i daha çok Avrupa devletlerine itmedi, Recep 1268/Mayıs 1852 de ona iftihar nişanı gönderdi¹⁰³.

Kırım Savaşında, Ahmed Bey, Osmanlı Devletine yardım olarak, topçu, atlı ve denizci asker olarak 14.000 kişiyi, Tunus'un o sırada sahip olduğu 7 savaş gemisi ve kiraladığı 65 gemiye bindirip gönderdi Şevval 1270/Haziran 1854¹⁰⁴. Sultan, bu yardıma çok

97 İthâf, IV, 85

98 İthâf, IV, 98.

99 Lütffi Tarihi, c. VIII, s. 70.

100 İthâf, IV, 100.

101 İthâf, IV, 112.

102 İthâf, IV, 120.

103 İthâf, IV, 139.

104 İthâf, IV, 161.

memnun oldu. Güneşte, bir saat bir çeyrek ayakta dikilerek bütün askerleri önünden geçirdi¹⁰⁵.

Sultan, Ahmed Bey'e, yakınlarından Mustafa Paşayla, bizzat yazdığı bir sevgi mektubu, iftihar nişanı, değerli taşlarla süslü bir hokka gönderdi. Bey, Sultanın yazısına çok sevindi, tekrar tekrar öpüp başına koydu¹⁰⁶.

Ahmed Bey hastalandı, Ramazan ortası 1271/Mayıs sonları 1855 de ağırlaştı ve öldü. Oradaki vezirler, veliahdi çağırıp bey'at ettiler¹⁰⁷.

11 — Ebû Abdillâh MUHAMMED BEY 1855 - 1859

Ahmed Bey'in amcası Hüseyin Bey'in oğludur. Bey'at olunup başa geçince, kardeşi Sâdık Beyi, ordu ile çıkıp vergi toplama işinin başına getirdi¹⁰⁸. Muhammed Bey, bulduğu askerleri, savaş gereçlerini, Osmanlı Devleti'ne, Kırım Savaşı için yardıma gönderdi Şevval 1271/Haziran 1855.

Bey, Muhammed Haznedârı, hediyelerle Osmanlı Devletine gönderip beylik fermanı istedi, elçiye, kendisinin İstanbul'a gitmeğe kararlı olduğunu yaymasını da söyledi¹⁰⁹. Elçi 20 Muharrem 1272/2 Ekim 1855 de fermanla dönünce, Bey, büyük tören yaptı¹¹⁰.

Muhammed Bey, pek iyi yetişmemişti. Beyliği, mahkemede oturup yargıya bakmak diye anlıyor, bu arada yanlışlara düşüyordu. Meselâ, bir asker bir yahudiyi öldürmüştü. Yahudinin yakınları gelip Bey'e durumu anlatınca Bey, hemen, askerin öldürülmesini emretmiş, çağırıp savunmasını almamıştı¹¹¹. Birkaç gün sonra, başkentte, bir yahudi, bir müslümanın dinine sögmüştü, bu sırada sarhoştü. Böyle durumda Hanefî mezhebi daha yumuşak cezalandırıyordu; yahudinin, suçunu inkârı, Hanefî mezhebine göre tövbe sayılıyordu. Bey, kendi mensup olduğu Hanefî

105 İthâf, IV, 162.

106 İthâf, IV, 164.

107 İthâf, IV, 166; Musamarât, s. 55;

108 İthâf, IV, 186.

109 İthâf, IV, 188.

110 İthâf, IV, 190.

111 İthâf, IV, 232.

mezhebine göre hükm vermedi, yahudinin cezası, Mâlikî mezhebine göre verildi. Bu, Fransa'daki yahudilerin önyak olmasıyla, Fransa'nın müdahalesine yol açtı¹¹². Fransız konsolocu, Bey'e: «Koca Osmanlı Devleti bile, siyâsetini zamana uydurdu» diye söze başlayıp Osmanlı Devletindeki Tanzimata benzer bir düzenleme yapmasını istedi¹¹³. Fransa'nın gönderdiği 9 gemilik bir donanma Halkulvâdiye geldi. Fransız amirali karaya inip: «Ben, Kralımın emriyle, bu donanma ile, senin, tebeana hürriyet vermene karşı koyacak olanlara karşı sana yardıma geldim, yoksa, sana adaleti hatırlatmağa değil. Dininiz adaleti emreder. Osmanlı Devleti de öteki devletler gibi yaptı» dedi. Ertesi günü İngiliz Konsolosu Richard Wood da gelip Bey'le görüştü, «Öğüdümü dinlersen, bu yeni düzenlemeyi hemen yap. Çünkü, Malta'daki donanmamız cevap bekliyor. Fransız donanmasının burada kalışı uzarsa, devletim de donanmasını tabii gönderir. Osmanlı donanması da gelebilir, ne olur bilinmez. Sen, istekleri bir olan üç büyük devlete karşı duramazsın. Osmanlı Sultanı da Tanzimata göre davranmanızı buyurmuştu, söz vermiştiniz, kaldı ki, çıkaracağın kanun, oğullarının hukukunu da koruyacak» dedi, gitti¹¹⁴.

Fransız konsolosu, ertesi gün gelip Bey'e: «Amiralin yanında onun sözünü işitmesiniz diye konuşmadım. Sanırım ki İngiliz konsolosunun da sözlerini dinlediniz. Şimdi, nasihatçi olarak geldim, bu istek yerine gelecek, hele Müslümanların Sultanı yaptıktan sonra» dedi. Sözünü, Fransız dışişleri bakanından gelen 20 Temmuz 1857 tarihli bir yazıyı göstererek destekledi¹¹⁵. Fransız konsolosu, bu görüşme sonunda, Muhammed Bey'e, çıkarılması gereken Kanun'un esaslarını gösteren, kendi el yazısıyla yazılmış bir tasarı bıraktı, gitti. Kâtip Ahmed b. Abi'd-Diyâf'a yazdırılan Ahdulamân ilân edilmeden önce, Fransız konsolosu, incelemek üzere, bir nüsha aldı¹¹⁶. Yabancılar Tunus'ta taşınmaz mal alma hakkı, tam ticâret serbestisi getiren Ahdulamân, müslümanla gayri müslimi, Tanzimat Fermanı gibi, kanun önünde eşit kılıyordu¹¹⁷. Ahdule-

112 İthâf, IV, 234.

113 İthâf, IV, 235.

114 İthâf, IV, 236.

115 İthâf, IV, 237.

116 İthâf, IV, 240.

117 İthâf, IV, 243.

mânın şerhi için bir heyet kuruldu. Heyetteki müftüler: «Bu siyâsi bir iştir» diye istifâ ettiler¹¹⁸.

Bu Bey devrinde, Tunus'un yıkımına yol açan, Zagvan'dan su getirilmesi işi kayda değer. Zilhicce 1275/Temmuz 1859 da, Tunus'a bir Fransız mühendis gelip Fransız konsolosuna sokuldu. Ona, Zagvan'daki suyu, eski su yollarından da faydalanarak Tunus'a getirmenin kolay ve ucuz olduğunu söyledi. Fransız konsolosunun, bu mühendisin kârına ortak olduğu, çok büyük pay aldığı söylenir. Fransız konsolosu, Muhammed Bey'le tekrar tekrar görüşüp su getirilmesi için çok ısrar etti. Getirilecek suyun evlere nasıl dağıtılacağını, satılacağını, bu suyla bahçelerin nasıl sulanacağını ballandıra ballandıra anlattı. İşin bu kadar üstüne düşmesi, söylentinin doğruluğunu düşündürür. Bey, Tunus'un gelişmesini istiyordu. Bahçelerin sulanması sözünü işitince, bu işi benimsedi, vezirleriyle görüştü, hep bir ağızdan itiraz ettiler, doğru bulmadılar. Tunus, evlerdeki, yağmur sularının biriktirildiği mâcillerden suyunu sağlıyordu. Dışarıdan su getirmek, gereksiz ve masraflıydı¹¹⁹. Bey, yine de suyun getirilmesi için emir verdi. Fransız mühendisle, konsolos eliyle bu konuda yapılan anlaşmanın ortaya çıkardığı masraflar, Vezir, İthâf yazarı Ahmed b. Ebi'd-Diyâf'ın da belirttiği gibi¹²⁰, Tunus'u yıkılışa götüren sebeplerden biri olmuştur.

Muhammed Bey, hastalandı ve 24 Safer 1276/22 Eylül 1859 da öldü¹²¹.

12 — MEHMED SADIK BEY 1859 - 1881

Hüseyin Bey oğlu Sadık Bey, Muhammed Bey'in kardeşiydi. Ahdulemâna bağlı kalacağını bildirerek 25 Safer 1276/23 Eylül 1859 da bey'at aldı. Bütün görevlileri, işlerinin başında bıraktı¹²². Osmanlı Devleti'ne, Tunus halkının kendisini başa geçirdiğini bildirip ferman istedi.

Muhammed Bey, yine Fransız konsolosunun teşvikiyle, Cezâ-

118 İthâf, IV, 249.

119 İthâf, IV, 262.

120 İthâf, IV, 264.

121 İthâf, IV, 265.

122 İthâf, V, 13.

yir - Tunus arasında telgraf hattı çekilmesini emretmişti. Hattın çekiliş, Muhammed Beyin vefatından sonra bitmişti. Ocak 1860 da açıldı. Vezir, Ahmed b. Ebi'd-Diyâf'ın da belirttiği gibi, Tunuslular bundan faydalanacak durumda değildi, faydalanan, Tunus'ta oturan yabancılar oldu. Avrupalılar, kendilerinin faydalanacakları, masrafı Tunus'a âit olmak üzere, yaptırıyorlardı¹²³.

Safer 1277/Eylül 1860 da, Üçüncü Napolyon'un Cezâyir'e gideceği öğrenildi. Sâdık Bey, Fransız konsolosunun tavsiye ve yönlendirmesiyle, Cezâyir'e gidip Üçüncü Napolyon'la görüştü¹²⁴.

Sultan Abdülmecid vefat edip yerine Sultan Abdülaziz geçince, Sadık Bey, Harbiye Veziri Mustafa Baş Ağa'yı bir heyet ve hediyelerle padişaha gönderdi, 17 Ramazan 1278/18 Mart 1862¹²⁵. Sultan Aziz, Tunuslu elçileri iyi karşılayıp ağırladı, Sadık Bey'e, murrassa bir kılıç ve kendi el yazısıyla bir mektup gönderdi Zilkade 1278/Mayıs 1862¹²⁶.

Sadık Bey, 26 R. Sâni 1280/10 Ekim 1863 de bir anlaşma imzaladı. Buna göre, Tunus'ta oturan İngilizler, taşınmaz mülk edinebileceklerdi¹²⁷. Bu anlaşma, Fransa'nın hiç heçuna gitmedi¹²⁸.

Tunus'un masrafları çoktu. Sadık Bey husûsî meclisinde mâlî durumu görüştü. Belediye meclisi başkanı, masrafların kısılması gerektiğini ileri sürdü, onu destekleyen olmadı' Bir üye: «İş kolay, halktan alınan vergi bir kat arttırılır» dedi. Ahmed b. Ebi'd-Diyâf'ın belirttiğine göre, bunu söyleyen kişi, bu sözü, yahudilerin ve tahsildarların başkanı Nissim Bişi'den kapmıştı¹²⁹. Sadık Bey, bu görüşü beğenip hemen benimsedi, ileri gelenler içinde, bu sözü söyleyen gibilerin çoğalması dileğinde bulundu, ötekiler sustu. Üyelerden Vezir Hayreddin, kendini tutamayıp, şöyle dedi: «Efendim, görüşümü gizlersem danışma emanetine ve ülkeme hiyânet etmiş olurum. Bu arttırma, ya ülkenin zevaline yol açar veya toplanacak miktardan daha çok harcanarak donatılacak bir ordu ile toplanması gerekir. Ertesi yıl da, eski vergiye yaklaşan miktarı bi-

123 İthâf, V, 23.

124 İthâf, V, 42.

125 İthâf, V, 92.

126 İthâf, V, 93.

127 İthâf, V, 100.

128 İthâf, V, 105.

129 İthâf, V, 114.

le bulamayız». Kâf Âmili Livâ Ferhat da: «Ülkemiz göçebeleri bu artan vergiyi ödeyemezler» dedi; fakat dinleyen olmadı. Verginin 36 riyalden 72riyâle çıkarıldığı her tarafa yazıldı¹³⁰. Şevval 1280/Mart 1864.

Güçbeler, her tarafta ayaklandılar, Gazahim oğlu Ali'nin çevresinde toplandılar. Ülke, iç savaşın eşiğine gelince, Sadık Bey, her tarafa yazıp, eklenen vergiyi kaldırdığını bildirdi Zilkade 1280/Mayıs 1864¹³¹. Ancak, yazıların çoğu, yerine ulaşmadı, ayaklananlar, bütün yollara hâkimdi. Bu arada, Sfakus şehri, Osmanlı Sancağı çekti. Osmanlı Sultanı'na sığınıp ona dua etti. Susa şehri halkı da aynı şeyi yaptı. Bu ağır vergiden Osmanlı Sultanı'na sığındı. Osmanlı Sancağı çekti¹³².

Bu ayaklanma sırasında, Halkulvadi'ye Fransız, İngiliz ve İtalyan buharlı savaş gemileri, Tunus'taki kendi tebeaları olan tâcirleri korumak için geldi. Zilhicce başları 1280/Mayıs ortaları 1864 de, Osmanlı buharlı savaş gemileri geldi. Bu gemilerle, Haydar Efendi gelmişti. Fransız konsolosunun, karaya inmesini önlemek için uğraşmasına rağmen karaya inen Haydar Efendi, Sadık Beyin gönlüne su serpti, Osmanlı Devleti'nin onun yanında olduğunu bildirdi. «Efendimiz, Sfakus ve Susa halkının yaptığına râzı değil» dedi, halkın şikâyetlerini dinlememek için, cumaya bile çıkmadı¹³³.

Bu arada, Fransa, tekrar işe karıştı. Fransız konsolosu, yanında Fransız emirali ve subaylarla Bey'e gelip 30 Nisan 1864 de, Anayasanın, yâni Ahdülemânın İPTALİNİ İSTEDİ. «İmparator, senin hâkim olmanı istiyor. Anayasa yapılması için gemiler geldi ise, şimdi de gemi geldi. Bunlar yetmezse, İmparator, daha çok gemi gönderebilir. Önceki FRANSIZ KONSİLOSU YANILIP ANAYASANIN YAPILMASINI İSTEDİYSE, BEN, FRANSIZ KONSİLOSU, İPTALİNİ İSTİYORUM» dedi¹³⁴, Avrupa siyâsetine çok güzel bir örnek verdi.

Sadık Bey: «Ben Fransız konsoloslusunun işlerine karışmam. Anayasayı veren de ben değilim. Anayasayı, Fransız konsolosunun ve gelen donanmanın isteğine uyarak veren, ağabeyimdir, onun

130 İthâf, V, 115.

131 İthâf, V, 133.

132 İthâf, V, 146.

133 İthâf, V, 150.

134 İthâf, V, 150.

yerine geçince, başladığı işi bitirmem gerekti» dedi. Durumun, yâni, ayaklanmanın, Ahdulemanla iş görölmesinin durdurulmasını gerektiğini de ekledi. Konsolos, Bey'den, devletin üst görevlilerinin değiştirilmesini de istedi. Bey, yerlerine adam bulamayacağını söyleyince de, kendisinin bazı isimler verebileceğini, Bey onları görevlendirirse, bütün Fransa'nın yardımcı olacağını söyledi. Fransa'nın, Tunus'un işlerine bu çok açık müdahalesine Bey, şimdilik değişiklik yapamayacağı karşılığını verdi¹³⁵.

Sadık Bey, vergiyi 10 riyale düşürdü, göçebelerin bütün dileklerini yerine getirdi. Ayaklanana eman verildi¹³⁶. Güvenlik gelince, Halkulvâdi'deki donanmalar, sonra da Haydar Efendi, ayrıldılar R. Sâni 1281/Eylül 1864¹³⁷. Ayaklanma sona erince, Sadık Bey, Hayreddin'i İstanbula göndermeğe karar verdi¹³⁸. Fransız konsolosu, bunu öğrenince, 14 C. Âhira 1281/12 Kasım 1864 de Bey'e gelip önlemek istedi. Bey vazgemeyince, elçinin, İstanbul'a, ancak Fransız İmparatoru'ndan izin alındıktan sonra gönderilebileceğini söyledi. Bey ise, işlerine kimsenin karşamayacağını bildirip izin beklemeyeceğini ekledi, konsolos kızmış görünerek ayrıldı¹³⁹.

Sadrazam Fuad Paşa, Hayreddin'i iyi ağırladı, «Yüce sultanın Tunus'tan gelecek mala ihtiyacı yok, oradaki düzeni değiştirmeğe de ihtiyacı yok, ancak, herkese gereken, din bağının sağlamlaştırı'masıdır. Tâ ki başkaları Tunus'a tamâ etmeye. Fransız konsolosunun yaptıkları yayıldı, müslümanlar endişe ettiler» dedi. Hayreddin, görevini bitirip Tunus'a döndü 4 şaban 1281/31 Aralık 1864¹⁴⁰. Hayreddin'in, Sâdrizam'dan Sadık Bey'e getirdiği yazıda, Bey'in muhtemel bütün endişeleri gideriliyor, beyliğin, onun soyunda devam edeceği, sultanın bütün isteğinin, eski İslâm bağını güçlendirmek olduğu belirtiliyordu¹⁴¹.

Sadık Bey, Tunus'un iyi olmayan mâli durumu yüzünden 10.000 riyâl ile 100.000 riyâl arasında değişen değerlerde borç senedi çıkardı. Devlet, bu borç senetlerini alanlara, bu mikdarı, 3

135 İthâf, V, 153.

136 İthâf, V, 168.

137 İthâf, V, 178.

138 İthâf, VI, 11.

139 İthâf, VI, 11.

140 İthâf, VI, 27.

141 İthâf, VI, 29.

yıl sonra ödeyecekti. Tunus müslüman halkının, bu borç senetlerini satın alacak gücü yoktu. Ülkenin zengini yahudilerdi. Onlar da, yabancı devlet tebcası olmağa başladılar. Bey, bu konuda, konsoloslara yazıp, tebeasından kimsenin yabancı devlet tebeasına geçmesini tanımadığını bildirdi¹⁴². Bu arada, Avrupa'dan borç alma teşebbüsleri, bir netice vermedi¹⁴³.

Tunus'un mâliyesi gittikçe kötüleşiyordu. Bey, bir mâlî komisyon kurdu, başına Vezir Hayreddin'i getirdi. Hayreddin, daha sonra başvezir oldu¹⁴⁴. Hayreddin'in yaptığı İslahatlar da devleti kurtaramadı, çöküş hızlıydı. Hayreddin 1290/1873 de başvezir oldu, 1294/1877 de çekildi. Hayreddin, İstanbul'a gitti. Sultan İkinci Abdülhamid, onun değerini görüp sadrazam yaptı Zilhicce 1295/Kasım 1878¹⁴⁵.

Öte yandan, Fransa, artık Tunus'u yutmak için, sadece göze görünür bir bahane aramakta idi. Tunus'ta, Vezir İsmail oğlu Mustafa'nın, yerinde kalma endişesinden iyice yararlanmış, Sadık Bey'den sonra başa geçirileceği vadiyle, bu vezire, Fransız himâyesini istemeğe muvaffak olmuştu¹⁴⁶. Bey, tabii kabul etmedi. Vezir, İsmail oğlu Mustafa, Fransa'nın Tunus işlerine karışmasını gerektirecek olaylar çıkarmağa çalıştı. İstanbul'a gizlice bir takım kişiler gönderip, kendisinin resmen oraya çağırılmasını veya Osmanlı donanmasından birkaç geminin Tunus'a gönderilmesini istedi. Sultan, onun bu isteğini, bunu gerektiren bir olay olmadığından, yerine getirmedi¹⁴⁶. İsmail oğlu, öte yandan, Tunus-İtalyan ilişkilerini de kötüleştirmişti. Böylece, İtalya'yı tahrik etmek, Tunus'a karşı bir davranışa itmek istemişti. İtalya, bir harekete girişince, Fransa'nın da, imtiyazlarını, nüfûzunu kaybetmemek için askerî müdahalede bulunması için zemin hazırlanmış olacaktı¹⁴⁷. Devletlerarası durum Fransa için, çok uygundu. Bismark, Berlin Kongresi'nde (1878), Osmanlı topraklarından bir pay almayan Fransa'nın baş murahhasına: «Fransa'nın Tunus'u pek alâ işgal edebileceğini» gizlice söylemişti¹⁴⁸.

142 İthâf, VI, 83.

143 İthâf, VI, 85.

144 İthâf, VI, 139.

145 Muhammad Bayram, Safvatul İ'tibar, c. II, s. 92, Mısır 1302-1311.

146 Muhammad Bayram, a.g.e., c. III, s. 121.

147 Muhammad Bayram, a.g.e., c. III, s. 122.

148 Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, VIII, 78.

İngiliz Dışışleri Bakanı Salisbury de, Fransa'nın Tunus'u işgaline İngiltere'nin ses çıkarmayacağını bildirmişti¹⁴⁹. Çünkü, İngiltere, Kıbrıs'a yerleşmişti, Mısır'da gözü vardı. Fransa'nın karşısına dikilmek işine gelmezdi. Almanya ise, bir yandan Fransa'nın Avrupa dışında, sömürgeciliğe düşüp yayılmamasını, gücünün geniş bir alana dağılmasını uygun görüyor, öte yandan, ileride, Fransa ile anlaşmazlığa düştüğünde, kendisini destekleyecek, Fransa'ya kırgın bir devletin bulunması işine geliyordu. Rusya'nın ise, Osmanlı Devleti'ni güçten düşürecek, onun toprağını azaltacak her davranışı desteklemek, ananevi, değişmez siyâseti idi. Tunus'ta İtalya'nın da gözü var idiyse de, Fransanın karşısına dikilemezdi¹⁵⁰.

Bu sırada, 31 Mart ve 1 Nisan 1881 de Krumir kabilesi göçebeleri, Tunus'tan Cezâyir'e girince, Fransa'nın aradığı bahane eline geçti. Cezâyir'de, Tunus hududuna 31.000 kişilik bir Fransız ordusu yığıldı. General Forgemol de Bosquuard, birliklerine, Tunus topraklarında ilerleme emri verdi. General Delebecque'in emrindeki bir tabur, Tabarka yöresinde Krumirliler üzerine yürüdü, Tunus sularına girmiş olan Amiral Conrad donanması ile bağlantılı iş görüyordu. General Logerat komutasındaki bir birlik 20 Nisan 1881 de Kâf'a girdi.

1 Mayıs'ta, Fransız donanması Binzert'te demirledi, karaya 8.000 asker çıkararak Tunus üzerine yürüdü¹⁵¹. Fransız birlikleri, Tunus içinde ilerleyince, durum, devletlerarası bir konu niteliği kazanmış, Fransız dışışleri bakanı ve Osmanlı hâriciye nâzırı, kendi elçilerine, durumu, yabancı devletlere anlatmaları için lâyihalar göndermişlerdi. Fransız dışışleri bakanı, elçilerine gönderdiği 9 Mayıs 1881 tarihli lâyihada, «...Fransa'nın, Tunus'taki siyâsetinin, 50 yıldır tek gayesi bulunduğunu, bunun 1830 (işgal) danberi Cezâyir'deki durumu korumak olduğunu, Fransız birliklerinin, Farafiş, Hamir gibi kabilelere karşı harekete geçtiğini» bildiriyor, Tunus Devleti'nin, Fransa'ya karşı tutumunun değiştiğinden şikâyet ediyor, «Tunus'u biz, bağımsız devlet olarak tanıyoruz. Tunus, bizimle birleşmekten sayısız çıkarlar sağlar...» diyor,

149 Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, VIII, 78; Muhammad Bayram, Safvatul İ'tibâr, c. III, s. 132.

150 Muhammad Bayram, a.g.e., s. III, s. 133.

151 Arthur Pellegrin, Histoire de la Tunisie, p. 176, Paris 1941.

«Tunus'un Osmanlı Devleti'ne bağlılığının sözden ibâret» olduğunu ileri sürüyor, Tunus tarihinden bazı kısımları anıyor, bu arada «Tunus'u 1573 de Cezayir Dayısı adı» diyerek koca Osmanlı fethini bir kalem geçiyor, Tunus'u alan Osmanlı donanmasından, Sinan Paşa'dan hiç söz etmiyordu.¹⁵²

Sâdık Bey, Fransız birlikleri, hudutta güvenliği sağlamak bahânesi ile Tunus ülkesine girince, Bâbiâli'ye, Fransa'yı şikâyet eden yazılar gönderdi. Osmanlı hâriciye nâzırı, Osmanlı elçilerine, 10 Mayıs 1881 tarihli bir lâyiha gönderip, «Tunus hâkimi, huduttaki kargaşalığı bastırmağa hazır olduğunu ilân etti. Fransa ise asker gönderip başkentten birkaç fersah uzağa kadar Tunus'u işgal etti, halbuki, Tunus, bir Osmanlı ülkesidir» diyerek, Tunus'un 1534 de Hızır Reis, 1573 de Sinan Paşa ve Kılıç Ali Paşa'lar emrindeki Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerince fethini andı, «Tunus hâkimlerinin, yalnızca iç işlerinde serbest olduklarını, Tunus'un bir Osmanlı ülkesi olduğuna kimşenin bir diyeceği olamayacağını belirtip, Tunus Beyi'nin vilâyet fermanını Bâbiâli'den aldığını» ekledi. Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki anlaşmalarda, Pağıahın sıfatları anılırken «Tunus Sultanı» lâkâbının da bulunduğunu bildirdi. Paris ve Berlin anlaşmalarına bağlı kalınmasını istedi¹⁵³.

Öte yandan, General Bréard, 11 Mayıs sabahı, Bardo'yu görecek ycre ulaştı. Fransız konsolosu Roustan, Bardo'da bulunan Sadık Bey'le görüştü, General Bréard, himâye şartlarını belirten metni Sadık Bey'e verdi¹⁵⁴. Sadık Bey, Fransa ile anlaşma şartlarını incelemek için general ve konsolostan mehil istedi ise de, konsolos: «Bunun gereği yok, şartlar bir müddettir vezirinin yanında, sen de inceledin, imzadan başka yapacak bir iş kalmadı» dedi¹⁵⁵. Sadık Bey, ileri gelenleri toplayıp onlarla görüştü. Belediye Meclisi Başkanı Muhammed al-Arabî Zarrûk, şartlara râzı olması için şiddet ve ısrarla mücadele etti. Sadık Bey imzalamazsa, Fransızların, onun yerine üçüncü kardeşi Muhammed et-Tayyib'i Bey yapacakları bildirilerek Zarrûk'a itiraz olundu.

Zarrûk ise: «Bu, halka zorla kabul ettirilse bile, yabancı devletler işe karışır, durum düzelir» dediyse de, sözü dinlenmedi. Bül-

152 Muhammad Bayram, a.g.e., c. III, s. 124.

153 Muhammad Bayram, Safvatul İ'tibâr, c. III, s. 129.

154 Arthur Pellegrin, Histoire de la Tunisie, p. 177, Paris 1941.

155 Muhammad Bayram, a.g.e., c. III, s. 136.

tün görevlerinden azlolunup halkla görüşmesi yasak edilen Zarrük, İngiliz konsolcülüğuna sığındı, sonra Tunus'tan çıkarak İstanbul'a gidip yerleşti.

O akşam saat 7.30 da Sadık Bey, şartların kabul olduğunu bildirdi. Ertesi günü, 12 Mayıs 1881 de, anlaşma imzalandı¹⁵⁶. Tunus'un, Fransa'nın himâyesine girdiğini belirten anlaşma şöyleydi:

1 — Fransa Cumhuriyeti ile Bey Hazretleri arasındaki bütün anlaşmalar geçerlidir, süreklidir.

2 — Cumhuriyet Devletinin, iki tarafı da ilgilendiren maksada ulaşması için yollar kolay olsun diye, Bey Hazretleri, Fransız askerî hâkimiyetinin yerleşmesine, sınırlarda ve kıyılarda gerekli gördüğü yerlere asker koymasına râzıdır. Fransız askerlerinin Tunus'tan çıkışı, Fransız askerî idaresi ile Tunus idaresinin, Tunuslu idarecilerin, ülkede rahatı sağlamağa gücü yettiği konusunda anlaşmalarıyla olur.

3 — Cumhuriyet Devleti, Bey Hazretlerini, ailesini, devletini, korktuklarına karşı korumayı taahhüd eder.

4 — Fransa Cumhuriyeti Devleti, Tunus Devleti ile çeşitli devletler arasındaki anlaşmaları yürütür.

5 — Fransa Cumhuriyeti Devleti, bu anlaşmanın yürütülüşüne bakmak üzere, Bey Hazretlerine, bir Mukim Vezir gönderir. Bu Vezir, Fransa Devleti ile Tunusluların emir ve nehiy sahibi arasındaki konularda ve iki ülke arasındaki her ortak işte aracı olur.

6 — Dış ülkelerdeki Fransız temsilcileri, Tunus ve halkının çıkarlarını korumayı üzerlerine alırlar. Bunun karşılığında Tunus Beyi, Fransa'ya bildirip onun rızasını almadan herhangi bir anlaşma imzalamamayı taahhüd eder.

7 — Fransa Cumhuriyeti Devleti ve Bey Hazretlerinin Devleti, Tunus'un umûmî borçlarını ödemek üzere, Tunus'ta bir idare kurarlar.

Öte yandan, Osmanlı Devleti, Fransa'nın Tunus'u işgaline itirazda bulundu, yabancı devletlerin Tunus'a gönderdikleri konsololar için Bâbüâli'den, konsolosluk emr-i âlisi istediklerini de anıp Tunus'un Osmanlı toprağı olduğunu belirterek, bu anlaşmayı hükümsüz saydı, fakat birşey elde edemedi. Zaten Osmanlı Devleti, bu sırada, Mısır'a yerleşmek üzere harekete geçen İngiltere ile daha çok ilgilenmek durumundaydı¹⁵⁷.

Fransa'nın, Tunus ülkesini tamamen işgal etmesi ise Kasım ayı sonunu buldu.

Konsolos Théodore Roustan, Tunus'ta, ilk Mukim Vezir oldu¹⁵⁸.

157 Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. VIII, s. 87.

158 Arthur Pellegrin, Histoire de la Tunisie, p. 179, Paris 1941.